

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ: ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ ХАРКІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

HISTORY OF LEGAL EDUCATION: LEGAL FACULTY OF THE KHARKIV INSTITUTE OF NATIONAL ECONOMY

Міхневич Л.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Стаття присвячена аналізу досвіду діяльності правового факультету Харківського інституту народного господарства (1920–1930). З'ясовано особливості організації навчального процесу, розроблення навчальних планів, обсяги та деякі результати роботи факультету. Особлива увага приділена викладацькому складу та студентству.

Ключові слова: юридична освіта, спеціалізація вищої юридичної освіти, правовий факультет, Харківський інститут народного господарства.

Статья посвящена анализу опыта деятельности правового факультета Харьковского института народного хозяйства (1920–1930). Выявлены особенности организации учебного процесса, разработки учебных планов, объемы и некоторые результаты работы факультета. Особое внимание уделено преподавательскому составу и студенчеству.

Ключевые слова: юридическое образование, специализация высшего юридического образования, правовой факультет, Харьковский институт народного хозяйства.

The article is devoted to the analysis of activities experience the legal faculty Kharkiv Institute of National Economy (1920–1930). It is a found the peculiarities of the organization of the educational process, development of curricula, volumes and some results of the faculty's work.

Key words: legal education, specialization of legal education, legal faculty, legal education, Kharkiv Institute of National Economy.

Постановка проблеми. Досвід юридичної школи минулого, безперечно, є корисним із погляду можливості його використання в процесі вдосконалення сучасної вищої юридичної школи. У 1920–1930-х рр. на території радянської України діяли три правові факультети: Київського, Одеського та Харківського (далі – ХІНГ) інститутів народного господарства. В їхніх стінах працювали відомі вчені-юристи, діяльність яких була доволі успішною. Вони напружували оригінальні програми та навчальні плани, здійснювали пошук новаторських форм і методик викладання юридичних курсів. Тож вивчення цих надбань, можливо, дозволить відшукати відповіді на окремі сучасні освітні проблеми.

Стан опрацювання. Діяльність ХІНГ досліджувалася в спеціальній праці з історії його правонаступника [1]. Низка нарисів біографічного характеру присвячена вченим – юристам Харкова. Та попри це маємо констатувати недостатність наукових розвідок про діяльність правового факультету ХІНГ. Загалом вища юридична освіта довоєнного часу досліджена в працях автора цієї публікації [2; 3]. Була опублікована й окрема наукова розвідка про науково-дослідну кафедру права ХІНГ [4]. Історія ж правового факультету ХІНГ окремо не вивчалася.

Метою статті є аналіз діяльності правового факультету ХІНГ, його структури, особливостей організації навчального процесу, формування навчальних планів, комплектування викладацького та студентського складу, установа результатів його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Постанову про створення ХІНГ уряд УСРР прийняв у липні 1920 р. Новий заклад був правонаступником ліквідованих Харківського комерційного інституту (далі – ХКІ) та юридичного факультету Харківського університету. Інститут розпочав свою роботу в складних умовах. Приміщення, навчальне устаткування кабінетів і лабораторій, бібліотека комерційного інституту були відібрані радянською владою ще наприкінці 1919 р. Тому повноцінних занять для студентів ХІНГ у цей час не проводили, лекції якщо й читалися, то епізодично, у непристосованих для цього приміщеннях, а іноді – в аудиторіях інших вишів.

Проте титанічні зусилля викладачів дозволили все ж налагодити роботу закладу. Спочатку за кілька місяців (серпень-листопад 1920 р.) укомплектували студентський склад. Було сформовано 6 відділень, зокрема й правове. Згодом відділення перетворили на факультети. За десять років діяльності інститут пережив кілька структурних реорганізацій, але правовий факультет діяв увесь час.

У жовтні 1922 р. ХІНГ отримав власне приміщення і з цього часу розпочалася більш-менш систематична навчальна діяльність. Як зазначав його ректор, професор П.І. Фомін, «весь попередній період із кінця 1919 р. до жовтня 1922 р. був присвячений спробам врятувати від остаточної деморалізації інститут, позбавлений приміщення, бібліотеки, позбавлений можливості організувати скільки-небудь правильну лекційну роботу, залишений без кабінетів і лабораторій, без мінімального майна й устаткування» [5, арк. 15].

Окрім власного приміщення, ХІНГ отримав бібліотеку та навчально-допоміжні установи юридичного факультету ліквідованого Харківського університету.

Загальний строк навчання в інституті, як у всіх вищих республіки, становив 3 роки, навчальний рік поділявся на триместри. Заняття проходили у вечірній час, і лише в жовтні 1925 р. студентів 1 та 2 курсу перевели на денну форму навчання [6, арк. 808]. Викладання велося російською мовою, а процес українізації йшов повільно (у 1924 р. лише 6 викладачів зі 121 і 43 студенти з 1500 володіли українською мовою) [7, арк. 97].

Перший курс інституту утворював основний факультет, який був спільним для всіх студентів, а спеціалізація розпочиналася з 2 курсу. Для вступу на основний факультет у 1922 р. були організовані тримісячні підготовчі курси, які з 1923 р. стали окремим робітничим факультетом. Прийом на 1 курс здійснювався на загальних засадах. Старші ж курси комплектувалися з колишніх студентів ХКІ й університету.

В інституті діяла залікова система навчання. Згідно з нормативними вимогами, диплом про закінчення ХІНГ видавався після складання всіх заліків, зарахування однорічного стажу та публічного захисту дипломної роботи. Але згодом була запроваджена курсова система, більш прийнятна для влади, адже вона прискорювала проходження повного курсу навчання та випуск фахівців.

Першим деканом правового факультету був професор В.І. Сливичський, а надалі цю посаду обіймали професори В.М. Гордон (1923–1926 рр.), О.Л. Маліцький (1926–1927 рр.), Г.І. Волков (1927–1930 рр.). Викладацький склад факультету налічував 27 осіб. Усі вони були поділені за таким принципом: хто вів основний курс – вважався професором, а хто працював під керівництвом професора – викладачем [8, арк. 14]. У 1922 р. самостійні курси вели 22 професори. Але згодом у ХІНГ провели перекваліфікацію викладачів, об'єднавши їх у 3 категорії: 1) професор мав «серйозні наукові праці», стаж 5 років і позитивну оцінку наукових установ; 2) викладач – автор менш фундаментальних робіт (невеликих книжок, брошур, статей) або прилюдно захищених тез своєї роботи із 2-річним викладацьким стажем; 3) асистент мав певний стаж і прилюдно захищену програму свого курсу [9, с. 120]. Такий підбір кадрів дозволяв владі залучати до лав викладачів «марксистські сили». Була змінена й кафедральна структура факультету (коли кафедра асоціювалася з окремим лекційним курсом і посадою професора). Натомість формувалися предметні комісії, яких на факультеті було чотири: базова, публічно-правова, криміналістична та господарсько-правова [10, арк. 112].

Правовий факультет зібрав у своїх лавах відомих учених. Тут працювали М.І. Палієнко, О.Ф. Євтихєв, В.Л. Кобалевський, І.К. Сухоплюєв, М.М. Гродзинський, О.Д. Кисельов, Б.П. Куліков, В.І. Сливичський, Б.В. Попов, В.А. Ястржембський, В.М. Корецький, М.С. Бокаріус, М.А. Остроумов та ін. В аспірантурі науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права», яку відкрили при

ХІНГ, було залишено 6 аспірантів [8, арк. 15]. У наступні роки до лав юристів ХІНГ влилися Г.І. Волков, О.М. Гладстерн, В.М. Гордон, О.Р. Гюнтер, С.Н. Ландкоф, М.М. Лозинський, С.Є. Сабінін, В.І. Серебровський, В.С. Трахтеров та ін.

Високим був і рівень викладання. Перший навчальний план, розроблений спеціальною комісією на чолі з професором В.І. Сливичським, передбачав спеціалізацію студентів на судовому, адміністративному і юрисконсультському відділеннях. Щоправда, повністю реалізувати цей план одразу не вдалося. Тому спочатку були сформовані групи адміністративістів, криміналістів і цивілістів. Правознавчі предмети були поділені на основні (обов'язкові) та факультативні. На 1 курсі (основному факультеті) читалося лише вчення про право й державу. Для 2 курсу обов'язковими були 10 юридичних предметів, а окремим групам криміналістів і цивілістів викладалися додаткові спецкурси. На 3 курсі студенти вивчали 5 обов'язкових предметів, додаткові спецкурси вивчали групи цивілістів, криміналістів і адміністративістів [11, арк. 42].

Але вже наступного року навчальні плани були змінені. Правовикам-другокурсникам читали 9 юридичних і 2 економічні дисципліни. Студентам 3 курсу пропонували спеціалізацію на судовому й адміністративному відділеннях. Отже, ті, хто обирав судове відділення, студіювали 8 загальних дисциплін, а такі курси, як цивільне судочинство, кримінальна політика, кримінальне судочинство, адміністративне право, вивчалися поглиблено. Студентам адміністративного відділення читали 6 курсів, а спеціалізацію забезпечувало вивчення місцевих фінансів, комунального господарства, факультатив і спецкурс адміністративного права [12, арк. 178–179].

Водночас особлива увага акцентувалася на організації практичних занять. Уже в 1922 р. на правовому факультеті з 9 дисциплін вели практичні заняття. Готуватися до таких занять студенти могли в навчально-допоміжних установах. Спочатку діяли три кабінети: семінару державних наук, криміналістичного та цивілістичного семінарів. Це були кабінети юридичного факультету ліквідованого університету, які розміщувалися в його колишній будівлі, тож через їх віддаленість від ХІНГ організувати систематичну роботу не вдавалося. Тому вже у власному приміщенні інституту був створений зведений правовий кабінет юридичних семінарів (завідувач В.М. Гордон). Відкрився він 1 лютого 1923 р., і вже у перший місяць щонайменше 250 осіб скористалися його бібліотекою, готуючись до практичних занять [5, арк. 20].

Далі список практичних занять із предметів поповнився, а вести їх стали не лише професори й асистенти факультету, а й аспіранти науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права». Зауважимо, що ці заняття проводилися у вечірній час після лекцій за розкладом і спочатку не входили в навантаження викладачів, а тому не оплачувалися. Самовіддана праця професорів дійсно вражає, адже деякі заняття, зокрема, семінар В.М. Гордона та гурток М.М. Гродзинського, проводилися виключно в неділю.

Але запровадження спеціалізації та позаурочні години практичних занять переобтяжували навчальний процес. Через багатопредметність і обмежений час для занять доводилося працювати без вихідних [5, арк. 15]. Щоб швидко підготувати практичного працівника, навчальні плани підлаштовувалися до визначеної мети окремої спеціальності. Усі пропонувані для вивчення дисципліни мали являти собою одне ціле, де його елементи (окремі дисципліни) чітко відповідали б загальному завданню вишу. Студент мав направити сили й час на вивчення основних предметів, неосновні ж науки вивчати обмежено. Тому вже на 1923/24 н. р. був розроблений новий навчальний план факультету. Студенти 1 (основного) курсу, як і раніше, вивчали лише одну правову дисципліну – учення про державу й право. Перелік предметів 2 курсу майже не змінився. Натомість план 3 курсу зазнав кардинальних змін. Було ліквідовано поділ на відділення. Студенти вивчали 17 базових дисциплін і відпрацьовували практичні заняття із цивільного права, цивільного й кримінального судочинства. Натомість господарсько-правовий і криміналістичний семінар діяли як факультативи [13, арк. 23–26].

Навесні 1924 р., виконуючи настанови Першої всеукраїнської наради з питань освіти, професор В.М. Гордон (із 1923 р. – декан правового факультету) направив на затвердження Народного комісаріату освіти новий навчальний план факультету. І хоча головним принципом його побудови мав стати вузький практицизм, професор пропонував навчати студента мислити та самостійно організувати на науковій основі окрему, хай навіть досить вузьку, сферу життєдіяльності [14, арк. 598]. Тому передбачалося створення двох відділень: судово-господарського (мало готувати судових працівників) і адміністративно-господарського (метою діяльності якого мала стати підготовка спеціалістів-адміністративістів). Утворювати спеціальне юрисконсультське відділення професор вважав недоцільним, адже необхідні для юрисконсультів знання можна отримати, навчаючись і на вже наявних двох відділеннях [15, арк. 602].

Під час формування плану за основу були взяті два принципи: 1) концентроване вивчення дисциплін; 2) практична опрацювання предмета [15, арк. 603]. Кожний триместр мав дві основні дисципліни, опанувати які потрібно було не стільки на лекціях, скільки на практичних заняттях і семінарах (вони становили половину навчального часу). Паралельно викладалися 2–3 додаткові предмети, матеріал яких адаптувався до визначеної спеціальності. Тобто перший курс відводився для юридичної пропедевтики, другий курс – для знайомства з чинним правом, третій курс – для глибокої спеціалізації.

Таким чином, навчальний план був спрощений, кількість дисциплін зведена до мінімуму. Студенти 1 курсу вивчали всього 7 дисциплін за рік. Студенти судово-господарського й адміністративно-господарського відділення на 2 курсі опановували по 7 дисциплін. Натомість на 3 курсі студентам судово-господарського відділення в осінньому триместрі викладали 4 предмети, а весняний триместр відво-

дився для практичних занять і роботи в криміналістичному, торгово-правовому та державно-адміністративно-фінансовому семінарах. Третьюкурсники адміністративно-господарського відділення впродовж року працювали в адміністративному семінарі, в осінньому триместрі вивчали 5 предметів, а у весняному – 3 [16, арк. 102–104].

Оскільки основним прийомом навчання мала стати самостійна робота, то лекції здебільшого присвячувалися методологічним питанням і складним проблемам науки. Серед інших форм занять усе частіше стали впроваджувати семінари, де студенти під керівництвом досвідченого вченого освоювали теоретичний курс дисципліни, тобто поглиблено вивчали теорію та набували навиків використання її в практичній роботі. Порівняно з іншими формами занять семінар вимагав від студентів досить високого рівня самостійності, ініціативи, уміння працювати з літературою, вести дискусії, навичок індивідуальної та колективної роботи. Із навчальною метою організовувалися й виробничі екскурсії. Студенти відвідували реформаторію неповнолітніх, будинок примусових робіт, окружний суд. Практика й стаж були покликані перевірити здібності застосовувати свої теоретичні знання для вирішення практичних завдань. Тому в ХІНГ усвідомлювали, що реалізувати такі навчальні плани можна, якщо змінити вимоги до вступника. Абитурієнт повинен був мати певний інтелектуальний рівень. При цьому загальні здібності до глибокого мислення та досвід суспільної роботи був необхіднішим, ніж обсяг знань середньої школи [14, арк. 599–600]. Але вступ до ХІНГ проходив за загальними правилами, тобто з використанням планової розкладки, яка була введена ще в квітні 1921 р. із метою розшарування студентства та його пролетаризації. Тож студентами часто ставали особи, які мали лише знання початкової школи. Але гостра потреба в кваліфікованих працівниках потребувала запровадження жорстких вступних вимог, тому у вересні 1926 р. вступ до вишів за розкладкою був скасований, що дозволило відбирати більш підготовлених абитурієнтів.

Зауважимо, що студентський склад правового факультету ХІНГ не був пролетарським. Студенти-юристи переважно були службовцями, а селяни та робітники складали незначну їх частку. Так, у 1922–1923 рр. із 433 студентів-правників 386 (тобто майже 90%) були службовцями. За національністю переважали євреї – їх було 70% (307 осіб), тоді як росіян – 21% (93 особи), українців – лише 6% (25 осіб). Зауважимо, що чоловіків-юристів було 59% (256 осіб), а жінок – 41% (177 осіб) [17, арк. 2].

І хоча радянська влада поступово намагалася зменшити набір юристів, корпус студентів-правників ХІНГ був досить великим. На початку 1922 р. їх було 192, а вже на новий навчальний 1922/23 р. їх стало 433 особи, станом на 1 січня 1923 р. їхня кількість зросла до 477 студентів, а восени 1923 р. їх було 462 [9, с. 118; 18, арк. 91]. Варто зауважити, що великою була й плінність студентів. Як і в інших вишах, влада проводила постійні соціальні «чистки», відраховуючи за неблагонадійність, неуспішність

чи несплату за навчання. Так, у 1922/23 н. р. відрахували 64 студенти факультету, більше половини з них – 33 особи – як «чужий елемент» [19, арк. 89]. Восени 1923 р. відрахували 96 осіб, що загалом склало 20,8% усіх студентів факультету [18, арк. 91]. Чистки та загальна тенденція до скорочення наборів призвели до різкого зменшення контингенту факультету. У жовтні 1925 р. студентів трьох курсів було вже 287 осіб, на початку 1926/27 н. р. – 382 особи, а вже в 1927/28 н. р. на 4 курсах факультету навчалось лише 389 осіб [6, арк. 808; 20, арк. 106; 21, арк. 133].

Маємо й розрізнені дані про випуски факультету. Так, у січні 1922 р. 152 студенти закінчили навчання, а 18 осіб подали до захисту свої дипломні роботи [9, с. 118, 5, арк. 15]. За наступні півроку ще 26 осіб захистили дипломи [22, с. 31]. Випускниками в 1922 р. стали 92 особи [23, с. 8]. У 1926/27 н. р. випуск становив 87 осіб, а в 1927/28 р. – лише 40 [21, с. 133]. Хоча через незадовільний стан джерел не вдалося встановити точні кількісні показники діяльності факультету, варто відзначити, що його випускниками були відомі діячі, зокрема Г.В. Александренко, М.Й. Бару, М.В. Гордон, П.О. Недбайло, С.Л. Фукс, М.М. Ємінник та ін.

ХІНГ улітку 1930 р. реформували. Правовий факультет був виділений у самостійний Харківський інститут радянського будівництва та права, який згодом перетворили на Харківський юридичний інститут (нині Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого). Значна частина викладачів факультету продовжила роботу в реформованому закладі. Так, викладацьку діяльність здійснювали С.Й. Вільнянський (1885–1966 рр.), М.В. Гордон (1902–1968 рр.), М.М. Гродзинський (1887–1962 рр.), В.М. Корецький (1890–1984 рр.), С.Н. Ландкоф (1887–1970 рр.), В.І. Сливицький (1876–1957 рр.), В.С. Трахтеров (1884–1975 рр.), С.Л. Фукс (1900–1976 рр.). Завідувачем кафедри теорії держави й права в 1930–1937 рр. був К.Й. Берновський (1898–після 1938 р.). У 1930-х р. в інститут повернувся Р.М. Бабун (1895–1959 рр.). Професор В.Л. Кобалевський (1902–1978 рр.) очолив кафедру в Харківському інституті комунального господарства, Л.Е. Березов (1903–1948 рр.) перейшов працювати в НКЗС. Продовжив викладати й аспірант Я.І. Рапопорт (1902 р. – після 1959 р.), який працював у Харківському інституті радянської торгівлі, був деканом обліково-економічного факультету.

Асистент, а згодом доктор юридичних наук із трудового права П.Д. Камінська (1894 р. – після 1959 р.)

ще в 1925 р. перебралася до Москви, де працювала в університеті й інших вишах столиці. З Харкова також виїхали Л.В. Забелін (1875 р. – ?), В.І. Серебровський (1887–1971 рр.), В.К. Дябло (1894–1983 рр.), П.С. Трублаєвич (1903 – зима 1941/42 рр.), Л.І. Василевський (1904–1984 рр.), О.С. Компанієць (1898–1984 рр.). Наприкінці 1920-х рр. у Московському університеті став працювати О.Л. Маліцький (1874 р. – після 1930 р.), а з 1931 р. у Всесоюзному інституті юридичних наук – Г.І. Волков. До Дніпропетровська переїхав професор судової психології Д.Б. Франк (1869–1943 рр.), став першим завідувачем кафедри психіатрії медичної академії. Учений загинув улітку 1943 р., він був розстріляний нацистами на території лікарні в районі Ігрени.

Але перші втрати факультет поніс ще в 1920-х рр., коли померли М.А. Остроумов (1847–1920 рр. (за іншими даними – 1921 р.)), В.М. Гордон (1871–1926 рр.), О.Д. Кисельов (1867–1926 рр.), А.С. Ратнер (? – 1927 р.), Б.П. Куліков (? – 1928 р.), С.С. Савченко (1890–1930 рр.). На початку 1930-х рр. від туберкульозу помер В.М. Доброгаєв (?), у 1931 р. не стало М.С. Бокаріуса (1869–1931 рр.), а згодом – М.І. Палієнка (1869–1937 рр.) і М.О. Максимейка (1870–1941 рр.).

Непоправної шкоди харківській юридичній школі завдали масові репресії 1930-х рр. У січні 1930 р. був заарештований А.Ф. Дедушенко (1886–1938 рр.), який у 1938 р. отримав вищу міру покарання за контрреволюційну діяльність. За «підготовку контрреволюційних злочинів» у 1938 р. був заарештований К.Й. Берновський. Під «розстрільну» статтю потрапили й О.М. Гладстерн (1887–1937 рр.), М.М. Лозинський (1880–1937 рр.), Ю.П. Мазуренко (1885–1937 рр.), М.М. Романюк (1894–1937 рр.), І.М. Сіак (1887–1937 рр.), Г.В. Содін (1903–1937 рр.), Г.І. Волков (1892–1938 рр.), С.П. Штернман (1896–1938 рр.). Є свідчення й про загибель у 1937 р. С.Є. Сабініна (1867–1937 рр.). Покарання в тюрмах і таборах відбували О.Р. Гюнтер (1890–1984 рр.), Г.В. Александренко (1898–1963 рр.), М.М. Ємінник (1901–1954 рр.). Арешту не unikнула Г.Є. Семенова (1887–1950 рр.). Доля інших професорів і молодих викладачів факультету до кінця не з'ясована.

Висновки. Отже, правовий факультет ХІНГ, без сумніву, вплинув на формування юридичної школи Харкова. Талановиті вчені забезпечили якісну фахову підготовку студентів-юристів, які згодом продовжили славні традиції вже в Харківському інституті радянського будівництва та права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайличенко Д.Ю. Нариси з історії Харківського національного економічного університету (1930–2005 рр.): [монографія] / Д.Ю. Михайличенко, В.Є. Єрмаченко, О.А. Сахно, під заг. ред. В.С. Пономаренка. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2005. – 328 с.
2. Міхневич Л.В. Концепція побудови вищої юридичної освіти ранньої радянської доби: уроки історії / Л.В. Міхневич // Збірник наукових праць «Науковий вісник НУБіП України». Серія «Право». – К., 2016. – № 243. – С. 7–16.
3. Міхневич Л.В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.) / Л.В. Міхневич. – К.: КНЕУ, 2011. – 286 с.
4. Міхневич Л.В. Кафедра «Проблеми сучасного права»: досвід організації юридичної науки ранньої радянської доби / Л.В. Міхневич // Підприємство, господарство і право. – 2016. – № 5. – С. 102–106.
5. Извлечение из отчета Харьковского института народного хозяйства с 1 июля 1922 г. по 1 января 1923 г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1512.

6. Докладная записка к вопросу о переводе студентов I-го и II-го курсов Харьковского ИНХ на дневные занятия // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 5. – Д. 562.
7. Анкета для учебных заведений Профобра // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1139. – Л. 97.
8. Отчет по Харьковскому институту народного хозяйства к 1-му июня 1922 г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1139.
9. Юридична наука і освіта на Україні / [авт. кол. Ю.С. Шемшученко та ін.]; АН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Наук. думка, 1992. – 300 с.
10. Річний звіт Харківського інституту народного господарства за 1926/27 шк. р. // ЦДАВОВ – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 184.
11. Учебный план правового факультета ИНХ в 1921–1922 гг. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1139.
12. Учебный план Правового факультета Харьковского института народного хозяйства на 1922–1923 уч. г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1512.
13. Учебный план на 1923/24 года // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 4. – Д. 580.
14. Тезисы доклада о реорганизации Харьковского института народного хозяйства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 5. – Д. 562.
15. Докладная записка к проекту учебного плана Правового факультета Института народного хозяйства декана Правового факультета В.М. Гордона // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 5. – Д. 562.
16. Нормальный учебный план правового факультета института народного хозяйства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 4. – Д. 580.
17. Институт народного хозяйства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1139.
18. Сведения о результатах проверки в ИНХ // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1139.
19. Сведения о числе студентов ИНХоза, исключенных в результате академической проверки после Губкомиссии // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1139.
20. Статистичні дані на початок 1926/27 н.р. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 267.
21. Річний звіт Харківського інституту народного господарства за 1927/28 шк. рік // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 132.
22. Отчет факультетских комиссий и финансово-экономического семинара // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Д. 1512. – Л. 30.
23. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 1804–2004 [Текст] / голова ред. кол. В.Я. Тацій. – Х.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 120 с.